

श्यावाश्व आत्रेयः। मरुतः। जगती, १४ त्रिष्टुप् ।

प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इमां वाचमनजा पर्वतच्युते।

धर्मस्तुभे दिव आ पृष्ठयज्वने द्युमन्नश्रवसे महि नृम्णमर्चत ॥ ५.०५४.०१

स्वभानवे- स्वप्रकाशाय । पर्वतच्युते- गिरिच्यावकाय । धर्मस्तुभे- धर्मस्थितिकराय । दिवः-
अन्तरिक्षादागताय । पृष्ठयज्वने- उत्कृष्टसङ्गतिकारकाय । द्युमन्नश्रवसे-
अतीन्द्रियज्योतिःश्रुतिसम्पन्नाय । मारुताय शर्धाय- मरुद्गणाय । महि- महत् । नृम्णम्- वीर्ययुक्तं
हविः । प्र- प्रकर्षेण । अर्चत- समर्पयत ॥१॥

प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवो वयोवृधो अश्वयुजः परिज्रयः।

सं विद्युता दधति वाशति त्रितः स्वरन्त्यापोऽवना परिज्रयः ॥ ५.०५४.०२

मरुतः- हे वायुविशेषाः प्राणविशेषा वा । वः- यूयम् । तविषाः- दीप्ताः । उदन्यवः- उदकेच्छवः ।
वयोवृधः- अन्नवर्धकाः । अश्वयुजः- रथे गौराश्वयोक्तारः । परिज्रयः- वेगवन्तः । त्रितः-
स्थानत्रयस्थितः । विद्युता- तडिता । सं दधति- सङ्गच्छते । वाशति- शब्दयति । परिज्रयः- परितो
गन्त्रयः । आपः । अवना- भूमौ । स्वरन्ति- अधः पतन्ति ॥२॥

विद्युन्महसो नरो अश्मदिद्यवो वातत्विषो मरुतः पर्वतच्युतः।

अब्दया चिन्मुहुरा ह्रादुनीवृतः स्तनयदमा रभसा उदोजसः ॥ ५.०५४.०३

विद्युन्महसः- तडिता महान्तः । नरः- नेतारः । अश्मदिद्यवः- अश्मसारबलाः । वातत्विषः-
चलदर्चिषः । पर्वतच्युतः- मेघच्यावकाः । अब्दया मुहुः- उदकानां दातारः । ह्रादुनीवृतः- ह्रादुन्या
अशनेः प्रवर्तकाः । स्तनयदमाः- गर्जनोपेताः । रभसा- वेगेन । उदोजसः- उद्धतबलाः ।
मरुतः ॥३॥

व्य॑श्॒क्तृ॒द्रा व्य॑हानि शि॒क्तसो व्य॑श्॒न्तरि॒क्षं वि रजा॑सि धू॒तयः॑ ।

वि यद॒ज्राँ अज॑थ नाव॒ ई यथा॑ वि दु॒र्गाणि मरु॑तो नाह॒ रिष्य॑थ ॥ ५.०५४.०४

रुद्राः- रुद्रजाः । अक्तून् अहानि- रात्रिंदिवम् । शिक्वसः- शक्ताः । अन्तरिक्षम् । वि अजथ- विशेषेण कम्पयथ । रजांसि- लोकान् । धूतयः- कम्पयन्तः । अज्रान्- मेघान् । वि अजथ- विशेषेण कम्पयथ । नावः- नौकाः । ईम्- एतं समुद्रम् । यथा- यथा तारयन्ति तथा । दुर्गाणि- अन्तरायान् । वि- विशेषेण तारयन्ति । मरुतः । नाह- नैव । रिष्यथ- हिंस्यथ ॥४॥

तद्वि॒र्यं वो मरु॑तो महि॒त्वनं॑ दी॒र्घं त॑तान॒ सूर्यो॑ न योज॑नम् ।

ए॒ता न या॑मे अ॒गृभी॑तशोचि॒षोऽन॑श्चदा॒ यन्त्र॑या॒तना गि॑रिम् ॥ ५.०५४.०५

हे मरुतः । वः- युष्माकम् । तत् । वीर्यम् । दीर्घ- दीर्घम् । महित्वनम्- महिमानम् । सूर्यः । योजनम्- योगम् । न- इव । ततान- विस्तारयति । एताः- अश्वाः । न- इव । यामे- मार्गे । अगृभीतशोचिषः- अगृहीततेजस्काः । अनश्चदाम्- अप्राणदम् । गिरिम्- गिर्युपलक्षितजडोन्मुखभावनम् । नि- नितराम् । अयातन- हतवन्तः ॥५॥

अ॒भ्राजि॑ श॒र्धो मरु॑तो यद॒र्णसं॑ मोष॒था वृ॒क्षं क॑प॒नेव॑ वेध॒सः ।

अ॒ध स्मा नो अ॒रम॑तिं स॒जोष॑सश्चक्षु॒रिव॑ यन्त॒मनु॑ नेष॒था सु॒गम् ॥ ५.०५४.०६

वेधसः- विधायकाः । मरुतः । शर्धः- भवतां गणः । अभ्राजि- भ्राजते । अर्णसम्- उदकवर्धितमुदकाकर्षकं वा । प्रकृतिशक्तिधाराजनितं तद्वर्धकमित्याध्यात्मिके । वृक्षम्- तरुम् । भौमभोगमित्याध्यात्मिके । कम्पनेव- कम्पकाः सन्तः । मोषथ- ताडयथ । आध्यात्मिके भौमभोगवासनं विगमयथेति भावः । अध- अपि च । नः- अस्मभ्यम् । सजोषसः- समानप्रीतयः । अरमतिम्- विरक्तिं प्रति । यन्तम्- सरन्तमध्यात्मसाधकम् । सुगम्- शोभनमार्गेण । अनु नेषथ- अनुनयथ ॥६॥

न स जी॑यते मरु॒तो न ह॑न्यते॒ न स्त्रै॑धति॒ न व्य॑थते॒ न रि॑ष्यति ।

नास्य राय उप दस्यन्ति नोतय ऋषि वा यं राजानं वा सुषूदथ ॥ ५.०५४.०७

यम् । ऋषिम्- सूक्ष्मदर्शिनम् । राजानम्- नृपं वा । सुषूदथ- प्रेरयथ । सः । न । जीयते- जीर्णतां याति । हे मरुतः । न । हन्यते- वध्यते । न । स्नेधति- क्षीयते । न । व्यथते- व्यथां गच्छति । न । रिष्यति- हिंस्यते । अस्य- एतस्य । रायः- सम्पदः । न । उप दस्यन्ति- उपक्षीयन्ते । न । ऊतयः- रक्षाः । उपक्षीयन्ते ॥७॥

नियुत्वन्तो ग्रामजितो यथा नरोऽर्यमणो न मरुतः कवन्धिनः ।

पिन्वन्त्युत्सं यदिनासो अस्वरन्व्युन्दन्ति पृथिवीं मध्वो अन्धसा ॥ ५.०५४.०८

नियुत्वन्तः- ज्ञानतृष्णाप्रतीकगौराश्वाः । ग्रामजितः- शत्रुसङ्घजेतारः । यथा । नरः- नेतारः । अर्यमणः- दातारः । न- च । मरुतः । कवन्धिनः- उदकवन्तः । इनासः- स्वामिनः । उत्सम्- उदकेन । पिन्वन्ति- प्यायन्ति । मध्वो अन्धसा- मधुरोदकेन । पृथिवीम्- भूमिम् । वि- विशेषेण । उन्दन्ति- क्लेदनं कुर्वन्ति ॥८॥

प्रवत्वतीयं पृथिवी मरुद्भ्यः प्रवत्वती द्यौर्भवति प्रयद्भ्यः ।

प्रवत्वतीः पथ्या अन्तरिक्ष्याः प्रवत्वन्तः पर्वता जीरदानवः ॥ ५.०५४.०९

इयम्- एषा । पृथिवी- भूमिः । मरुद्भ्यः । प्रवत्वती- विस्तीर्णा भवति । प्रयद्भ्यः- प्रसरद्भ्यः । द्यौः । प्रवत्वती- विस्तीर्णा भवति । अन्तरिक्ष्याः पथ्याः- अन्तरिक्षमार्गाः । प्रवत्वतीः- विस्तीर्णा भवन्ति । जीरदानवः- क्षिप्रदानाः । पर्वताः- मेघाः । प्रवत्वन्तः- विस्तीर्णवन्तः ॥९॥

यन्मरुतः सभरसः स्वर्णरः सूर्य उदिते मदथा दिवो नरः ।

न वोऽश्वाः श्रथयन्ताह सिस्त्रतः सद्यो अस्याध्वनः पारमश्रुथ ॥ ५.०५४.१०

सभरसः- सहबलाः । स्वर्णरः- सर्वनेतारः । मरुतः । उदिते सूर्ये- सूर्योदये । दिवः- द्युलोकस्य । नरः- नेतारः । मदथ- सन्तुष्टा भवथ । वः- युष्माकम् । अश्वाः- तुरगाः । सिस्त्रतः- सरन्तः । न ।

श्रथयन्त- श्लथयन्ति । सद्यः- क्षणेन । अस्य- एतस्य । अध्वनः- मार्गस्य । पारम् । अश्रुथ-
व्याप्तुथ ॥१०॥

अंसेषु व ऋष्टयः पत्सु खादयो वक्षस्सु रुक्मा मरुतो रथे शुभः ।

अग्निभ्राजसो विद्युतो गभस्त्योः शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः ॥ ५.०५४.११

अंसेषु- स्कन्धेषु । वः- युष्माकम् । ऋष्टयः- आयुधानि । पत्सु- पादेषु । खादयः- कटकाः ।
वक्षःसु । रुक्मा- हिरण्मया हाराः । मरुतः । रथे । शुभः- शोभमाना आपः । अग्निभ्राजसः-
पावकदीप्ताः । गभस्त्योः- हस्तयोः । विद्युतः- तडितः । शीर्षसु- शिरःसु । हिरण्ययीः-
हिरण्मय्यः । शिप्राः- उष्णीषमय्य इति सायणः । विततः- विस्तृताः ॥११॥

तं नाकमर्यो अगृभीतशोचिषं रुशत्पिप्पलं मरुतो वि धूनुथ ।

समच्यन्त वृजनातित्विषन्त यत्स्वरन्ति घोषं विततमृतायवः ॥ ५.०५४.१२

अर्यः- गन्तारः । तम् । अगृभीतशोचिषम्- अगृहीततेजसम् । रुशत्पिप्पलम्- ज्वलद्भौमभोगम् ।
पिप्पलो भौमभोगप्रतीकः । नाकम्- सुखविशेषम् । मरुतः । वि- विशेषेण । धूनुथ- कम्पयथ ।
प्राणविशेषा उपासनेन भौमभोगवासना विगमयन्तीति भावः । वृजना- बलानि । समच्यन्त-
लभध्वे । अतित्विषन्त- अतिदीप्ता भवथ । ऋतायवः- प्रकृतिनियतिभूतसत्यकामाः । विततम्-
विस्तृतम् । घोषम् । स्वरन्ति- शब्दयन्ति ॥१२॥

युष्मादत्तस्य मरुतो विचेतसो रायः स्याम रथ्यो वयस्वतः ।

न यो युच्छति तिष्यो यथा दिवोऽस्मे रारन्त मरुतः सहस्रिणम् ॥ ५.०५४.१३

युष्मादत्तस्य- युष्मदत्तायाः । विचेतसः- विशेषप्रज्ञावत्याः । वयस्वतः- अन्नवत्याः । रायः-
सम्पदः । रथ्यः- स्वामिनः । स्याम- भवेम । मरुतः । यथा । दिवः- नभसः । तिष्यः- सूर्यो न
च्यवते तथा । यः- युष्मदत्ता सम्पत् । न युच्छति- न च्यवते । अस्मे- अस्मासु । सहस्रिणम्-
अनन्तम् । रारन्त- रमयत ॥१३॥

यूयं रयिं मरुतः स्पार्हवीरं यूयमृषिमवथ सामविप्रम्।

यूयमर्वन्तं भरताय वाजं यूयं धत्थ राजानं श्रुष्टिमन्तम् ॥ ५.०५४.१४

मरुतः। यूयम्। स्पार्हवीरम्- स्पृहणीयवीरयुक्ताम्। रयिम्- दानयोग्यसम्पदम्। दत्त। यूयम्।
सामविप्रम्- सामगायकं मेधाविनम्। ऋषिम्- सूक्ष्मदर्शिनम्। अवथ- रक्षथ। यूयम्। भरताय-
भरणकुशलाय। अर्वन्तम्- प्राणतुरगम्। वाजम्- अन्नं प्रयच्छथ। यूयम्। श्रुष्टिमन्तम्-
सुखवन्तम्। राजानम्- नृपम्। धत्थ- धारयथ ॥१४ ॥

तद्वौ यामि द्रविणं सद्यऊतयो येना स्वर्णं ततनाम नूरभि।

इदं सु मे मरुतो हर्यता वचो यस्य तरेम तरसा शतं हिमाः ॥ ५.०५४.१५

येन- यया। स्वः- सूर्यः। न- इव। नृन्- मनुष्यसमूहम्। अभि- अभितः। ततनाम-
विस्तारयामः। सद्यऊतयः- सद्योगमना वयम्। वः- युष्माकम्। तत्- ताम्। द्रविणम्- सम्पदम्।
यामि- गच्छामः। यस्य। तरसा- बलेन। शतं हिमाः- शतसंवत्सरान्। तरेम। इदम्- एतम्। मे-
मम। वचः- मन्त्रम्। मरुतः। सु- सुष्ठु। हर्यत- कामयथ ॥१५ ॥